

Т.М. Лозинська,
к.е.н., доцент, докторант кафедри
економічної політики ХарРІ НАДУ

СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ПРОДОВОЛЬЧИМ РИНКОМ

Проаналізовано вплив структурних зрушень, що відбуваються в аграрній сфері України, на трансформацію механізму державного управління продовольчим ринком.

Ключові слова: ринок, продовольство, державний механізм управління, структура.

У сучасному аграрному секторі економіки України відбуваються помітні структурні зрушення, які змінюють організаційні форми взаємодії державних органів із суб'єктами агропродовольчого ринку і впливають на взаємозв'язок державного та ринкового механізму регулювання.

Аналіз особливостей структурної перебудови аграрного сектора нашої країни знаходиться в полі зору багатьох вітчизняних учених, серед яких можна назвати В. Андрійчука, П. Гайдуцького, І. Демчика, М. Корецького, О. Олійника, П. Саблука та ін., але до цього часу чітко не визначено стратегію розвитку продовольчого ринку України, на той час, як економічні агенти приватного сектора не здатні розв'язати комплексні проблеми, що мають відношення до всієї галузі. З цього приводу Дж. Гелбрейт зауважив, що існуюче внутрішньофірмове стратегічне управління не може забезпечити повного узгодження між галузями-виробниками і галузями-споживачами через неринкову поведінку великих корпорацій.

Дану роботу присвячено дослідженню структурних зрушень в аграрній сфері, їх впливу на соціально-економічні процеси на селі та механізм державного управління продовольчим ринком.

Структура вітчизняного продовольчого ринку, основу якого складають сировинні галузі АПК, під впливом вертикальної інтеграції суттєво ускладнюється. Ознаками його будови є не тільки галузі, що формують технологічний процес, а й територіальне розміщення підприємств, рівень управління та функціональна спеціалізація окремих підрозділів. Серед існуючих

підходів до характеристики структури продовольчого ринку можна виділити три основні: продуктовий, територіальний і функціональний [2].

За продуктового підходу елементами продовольчого ринку є окремі товарні галузі (м'ясна, молочна, зернова, цукрова, олійна, овочева тощо). Структурування продовольчого ринку за продуктовим принципом вказує на наявність важливої особливості: за будь-якого рівня розвитку вертикальної інтеграції спільний інтерес інтегрованих підприємств проявляється у виробництві певних видів кінцевої продукції (рис. 1).

Функціональна будова трактується як сукупність галузей, які виконують у межах продовольчого ринку певні завдання (забезпечення ресурсами, виробництво сировини, переробка, зберігання, транспортування).

Територіальна будова продовольчого ринку є результатом поділу праці в межах адміністративно-територіальних утворень залежно від природно-кліматичних умов, які визначають територіально-регіональну спеціалізацію.

Зрілість інтеграційних відносин у різних регіонах України неоднакова і ця обставина має суттєвий вплив як на економічні принципи взаємовідносин між інтегрованими структурами і їхніми контрагентами, так і на рівень продуктивності аграрного виробництва в регіоні. Так, група “Українська продовольча компанія”, яка спеціалізується на виробництві цукру, лише на одному заводі – Жашківському змогла побудувати взаємовідносини з постачальниками сировини, які відповідають принципам, що склалися в західноєвропейському цукробуряковому комплексі. Це стало можливим лише тому, що завод має справу з трьома великими агрофірмами-виробниками сировини. У західному регіоні, де функціонує величезна кількість дрібних виробників, одному заводу, наприклад у Тернопільській області, доводиться мати справу з майже 70 тис. постачальників давальницької сировини [8]. Тому промислова група, не виключаючи можливості купівлі нових заводів, найбільш перспективною вважає подальшу вертикальну інтеграцію через інвестиції у виробництво цукрового буряку.

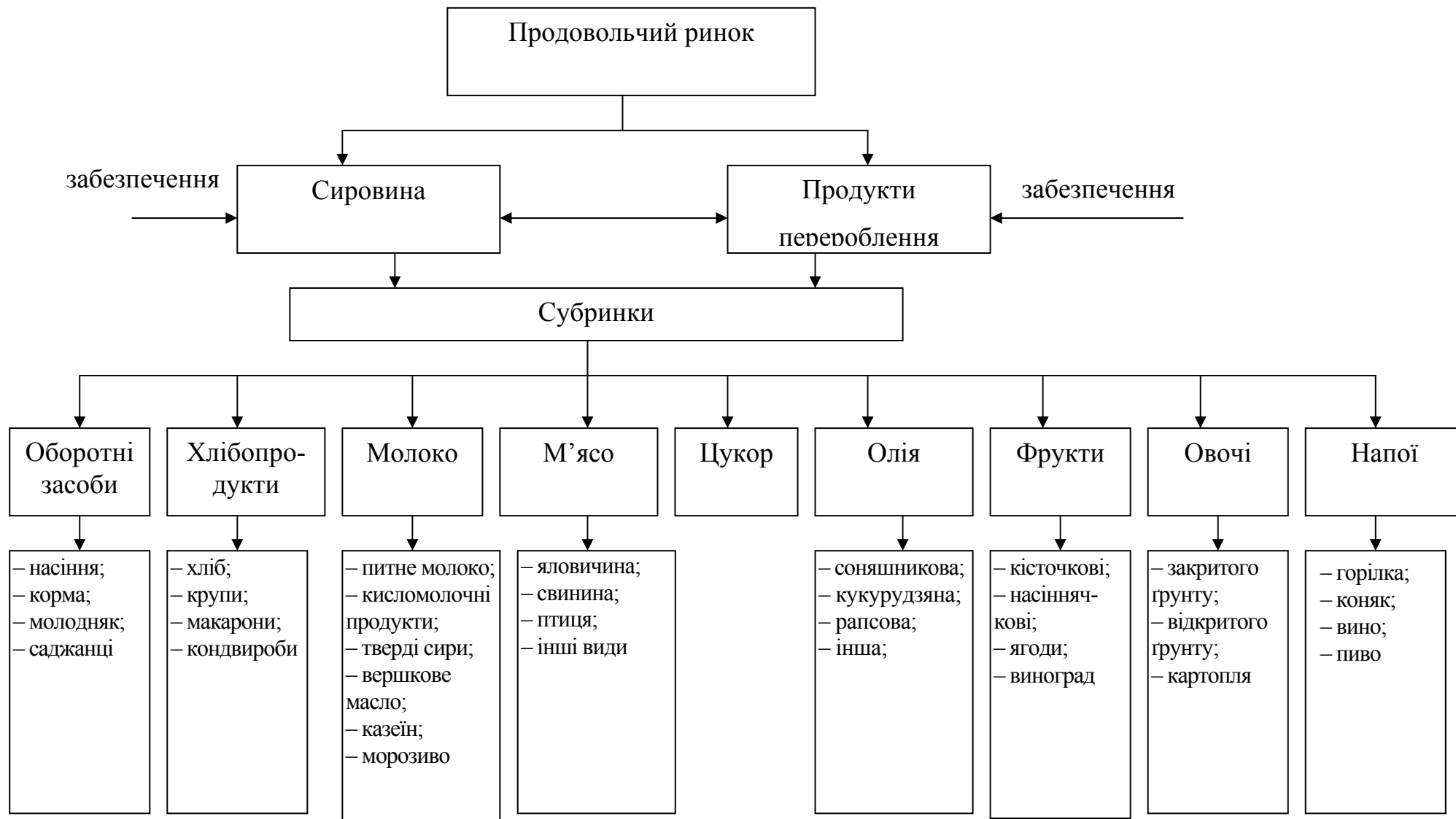

Рис.1. Структура продовольчого ринку згідно з продуктовим принципом

Найбільший розвиток вертикальна інтеграція отримала в східних, південних і центральних областях України, у західному регіоні сільськогосподарське виробництво зосереджене в основному в господарствах населення, які надзвичайно слабо інтегровані з промисловими переробними та обслуговуючими підприємствами.

У Дніпропетровській, Донецькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Полтавській, Сумській, Харківській, Херсонській, Черкаській і Чернігівській областях виробництво валової продукції сільського господарства і вартість основних засобів у розрахунку на одного сільського жителя значно перевищує значення цих показників по Україні. Висока віддача 1 га сільськогосподарських угідь у західному регіоні, яку деякі автори вважають показником інтенсифікації [7, с. 146], насправді є результатом слабого забезпечення земельними угіддями, які використовуються екстенсивно, тобто за допомогою прикладення значної кількості живої праці, про що свідчать показники продуктивності праці (табл.). Так, Івано-Франківська область у 2005 р. за виходом валової продукції з 1 га сільськогосподарських угідь посідала перше місце в Україні, тоді як за рівнем продуктивності праці в сільськогосподарських підприємствах – 17-те місце, а за виробництвом продукції на одного сільського жителя – 24-те місце.

Надходження ж бюджетних коштів за програмами підтримки аграрного сектора в розрахунку на одного сільського жителя в Івано-Франківській області дозволяє їй посідати в рейтингу областей України за цим показником 12-те місце.

Донецька область посідає 1-ше місце по виробництву валової продукції сільського господарства на одного сільського жителя, за рівнем продуктивності праці вона знаходиться на 6-му місці, за рівнем виробництва валової продукції на 1 га сільськогосподарських угідь – на восьмому і за рівнем бюджетної підтримки на другому місці, що є цілком справедливо, виходячи з того, що бюджетні кошти мають спрямовуватися на підтримку більш ефективного виробництва.

Ранжування регіонів України за окремими економічними показниками та рівнем бюджетної підтримки (за цільовими програмами) в розрахунку на 1 сільського жителя, 2005 р.

Області	Виробництво валової продукції сільського господарства в порівнянних цінах 2000 р. на 1 га с.г. угідь, грн	Місце регіону в рейтингу	Виробництво валової продукції сільського господарства в порівнянних цінах 2000 р. на 1 га сільського жителя, грн	Місце регіону в рейтингу	Продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах, грн	Місце регіону в рейтингу	Бюджетна підтримка в розрахунку на 1 сільського жителя, грн	Місце регіону в рейтингу
Автономна Республіка Крим	1 471	18	2 987	20	29 272	10	117	11
Вінницька	2 052	10	4 144	13	20 005	16	79	18
Волинська	4 263	7	3 832	15	16 054	19	71	19
Дніпропетровська	1 862	13	7 265	2	40 430	2	139	3
Донецька	2 218	8	8 271	1	31 806	6	154	2
Житомирська	1 596	16	3 792	16	14 254	23	95	16
Закарпатська	3 004	2	1 586	25	97 05	25	13	25
Запорізька	1 186	24	3 244	18	31 233	7	100	15
Івано-Франківська	3 273	1	2 041	24	19 854	17	41	23
Київська	2 810	4	6 007	6	43 717	1	208	1
Кіровоградська	1 543	17	6 582	4	32 560	5	123	9
Луганська	1 214	23	6 431	5	29 184	11	122	10
Львівська	2 621	6	2 678	22	15 983	20	40	24
Миколаївська	1 143	25	5 048	10	24 066	12	112	13-14
Одеська	1 387	20	3 911	14	21 540	14	114	12
Полтавська	1 892	12	5 715	7	30 530	8	124	8
Рівенська	2 067	9	2 936	21	15 924	21	52	21
Сумська	1 448	19	4 861	12	19 647	18	112	13-14
Тернопільська	1 982	11	3 014	19	21 396	15	68	20
Харківська	1 795	14	6 683	3	33 624	4	131	6
Херсонська	1 282	22	5 022	11	29 279	9	127	7
Хмельницька	1 691	15	3 738	17	14 275	22	80	17
Черкаська	2 642	5	5 712	8	39 760	3	135	5
Чернівецька	2 827	3	2 390	23	12 320	24	50	22
Чернігівська	1 375	21	5 419	9	22 865	13	138	4

З метою забезпечення ефективного функціонування продовольчого ринку, вважаємо за потрібне виділити в якості об'єктів управління окремі субринки, які в

межах вертикальної інтеграції функціонують як єдині технологічно-організаційні комплекси, забезпечуючи узгодження інтересів виробників і переробників сировини. Передумови для налагодження механізму державного управління продовольчим ринком на основі його чіткої продовольчої структуризації в Україні створюються. Зокрема, напрацьована нормативна база для регулювання ринку зерна, цукру, молока та м'яса. Механізм управління продовольчим ринком через регулювання продуктивних субринків тривалий час використовується в ЄС і США. Наприклад, у країнах ЄС регулюються понад 20 продуктивних ринків (зерна, цукру, овочів, фруктів, яловичини, свинини, птиці, молока, вина, комбікормів, хмелю тощо).

Такий підхід дасть змогу по кожному продуктивному ринку, виходячи із особливостей його розвитку, чітко визначити пріоритети і стратегію управління на основі принципу сегрегації. У межах окремого продовольчого ринку значно легше виокремити різні види продовольства (традиційне, органічне, генетично модифіковане), стосовно яких мають застосовуватися різні механізми регулювання. До того ж такий розподіл можливий не для кожного виду продукту. Скажімо, біотехнології більшою мірою використовуються в процесі виробництва продукції рослинництва, (у тваринництво ГМ – компоненти потрапляють разом з кормами). У зв'язку із поглибленням інтеграції та структуризації продовольчого ринку нам видається, що принципи формування механізмів регулювання окремих продовольчих ринків повинні мати перехресний характер (рис. 2).

На прикладі ринку зерна показано, що має бути сформоване горизонтальне законодавство про генетично модифіковану та органічну продукцію, на підставі якого регулюється не тільки зерновий ринок, але і всі інші продовольчі ринки, тобто це законодавство розповсюджується на загальні принципи виробництва різних товарів. Вертикальні закони мають більш специфічну дію, оскільки вони розповсюджуються на виробництво окремих видів товарів (насіння, корма, продовольче зерно тощо). Комбінація горизонтального і вертикального законодавства характерна для САП ЄС, тому ця специфіка функціонування правового механізму регулювання продовольчого ринку повинна бути врахована при реалізації експортноорієнтованої стратегії в Україні.

Здійснюючи управління розвитком продовольчого ринку, слід звернути увагу на те, що посилення корпоративної інтеграції і створення на цій основі потужних агропромислових формувань (АПФ) не лише сприяє нарощуванню капіталу в аграрній сфері, а й спричиняє подальшу трансформацію аграрних відносин, яка поки що не знайшла відображення в сучасній аграрній політиці. На відміну від реструктуризації колгоспів і радгоспів, а пізніше КСП у нові організаційно-правові форми господарювання, яка була ініційована “зверху”, сучасна реструктуризація аграрних підприємств і створення АПФ здійснюється еволюційним шляхом “знизу” [1].

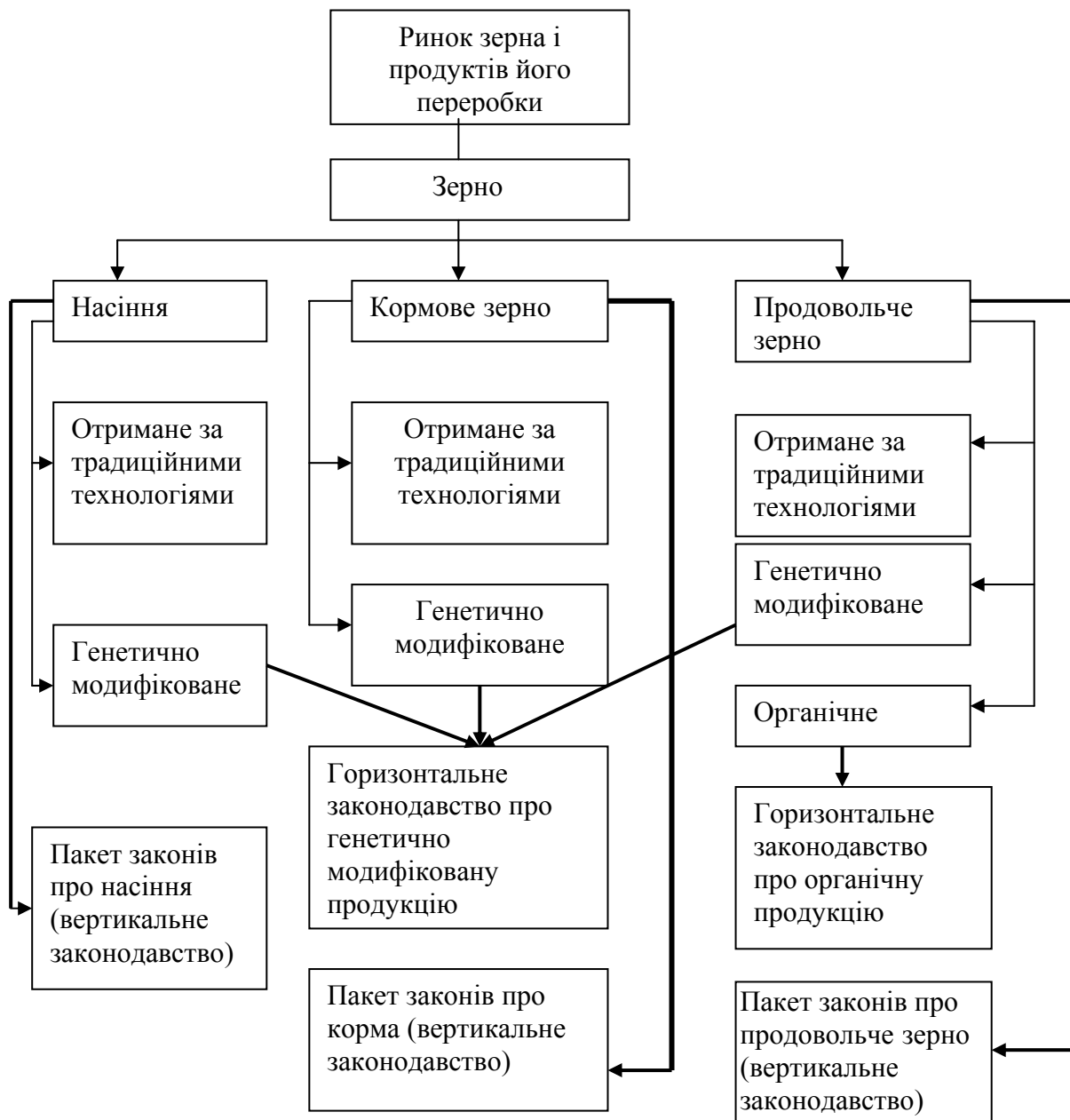

Рис. 2. Перехресний принцип формування правового механізму регулювання ринку зерна і продуктів його переробки

На початок 2007 р. цей процес зовсім не регулювався і не враховувався в регуляторній діяльності держави, а в статистичній звітності не відбивалися результати діяльності АПФ, ніби їх не існує. Невідомою залишається собівартість виробництва сільськогосподарської продукції, яка спрямовується на перероблення в межах АПФ, масштаби її перероблення і розміри капітальних вкладень. Усе це значно ускладнює аналіз ефективності сільськогосподарського виробництва та знижує результативність регуляторної політики держави в аграрній сфері. Маючи змогу запроваджувати новітні технології, АПФ суттєво підвищують продуктивність праці в сільському господарстві, але разом з цим відбувається подальше відмежування селян від засобів виробництва (за винятком землі), оскільки сільськогосподарські підприємства не мають статусу юридичної особи. Соціально-економічний розвиток села ускладнюється через те, що центральні офіси АПФ знаходяться у великих містах, де вони зареєстровані і де залишаються податкові надходження. Отже, існує досить велика ймовірність того, що функціонування і розширення діяльності АПФ сприятиме відтоку населення із сільської місцевості та зменшенню чисельності сіл.

Статистика відображає зниження товарності сільськогосподарської продукції, що побічно вказує на поглинання значної частки виробленої сировини АПФ, внаслідок чого вона не набуває товарної форми і не має ринкової ціни (рис. 3).

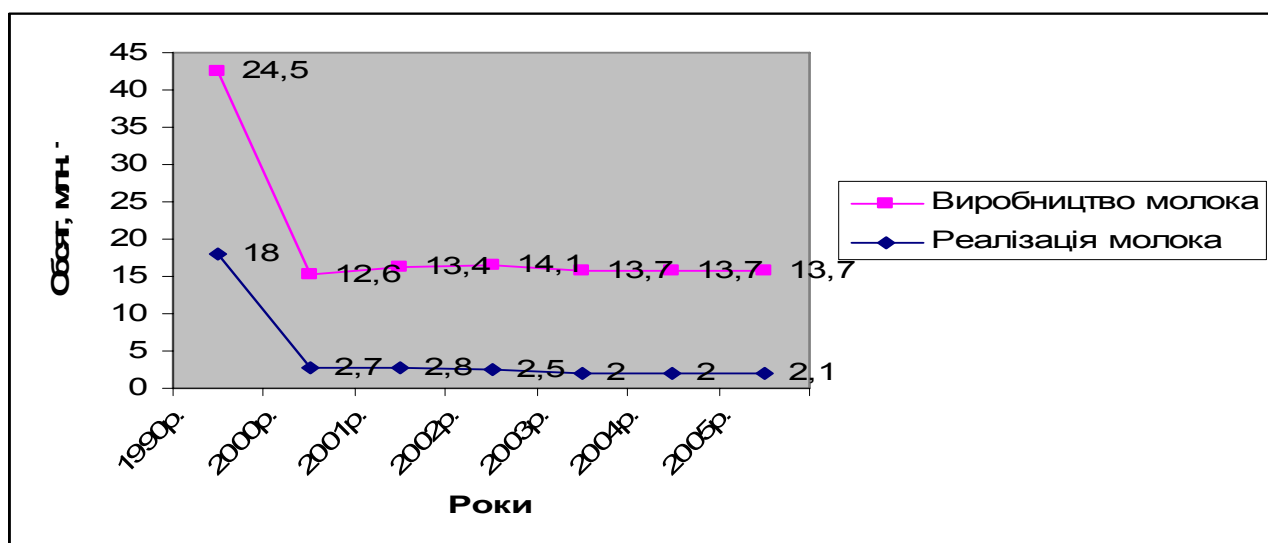

Рис. 3. Динаміка виробництва та реалізації молока в Україні, млн т

Зміни, які відбуваються в системі розподільчих відносин вимагають адекватних змін у системі державного управління продовольчим ринком, у розвитку аграрної науки та освіти, культурі взаємовідносин між господарюючими суб'єктами. Процес подальшого розвитку продовольчого ринку нерозривно пов'язаний із формуванням громадянського суспільства і соціальної держави [6]. Сучасний продовольчий ринок не уявляється без певного ступеня соціальної рівності суб'єктів господарської діяльності й спільної участі в управлінні нею. Основною формою такого суспільного управління є саме корпорація, сформована за принципом вертикальної інтеграції. Згадаймо, що корпорація за Гегелем є невід'ємним атрибутом громадянського суспільства [3; 4]. Логічним є висновок, що в громадянському суспільстві домінуючою є колективна власність, а не приватна, як ми звикли вважати. На підтвердження цієї тези наведемо характерну для розвинутих країн структуру власності за її формами: приватна власність і засоби виробництва – 10 – 15 %; колективна – 60 – 70 %; державна – 10 – 15 % [5].

Однак для практичної реалізації вимоги щодо формування колективної власності необхідний розвиток приватної власності та інституцій, які забезпечують її використання не тільки в інтересах власника, а й усього суспільства. Основним принципом налагодження механізму державного управління сучасним продовольчим ринком має стати невторчання державних органів управління в господарську діяльність підприємств, а основною метою – створення умов для реалізації приватної ініціативи у сфері агробізнесу, що сприятиме формуванню продовольчої безпеки. Залишаються досить дискусійними питання, в якому розмірі, в якій формі та якими методами має забезпечуватися створення відповідних умов для розвитку продовольчого ринку в Україні?

Вважаємо, що фіскальна підтримка розвитку продовольчого ринку має зростати в абсолютних показниках і допускаємо її зниження у відносних величинах (питома вага витрат на аграрний сектор у Державному бюджеті, у принципі, може залишатися стабільною або навіть скорочуватися), але ця підтримка має здійснюватися у формі, яка слабо регулюється правилами ВТО. Структурні зрушення в агропродовольчій сфері сприяють веденню агробізнесу в

Україні на якісно новому рівні. Це рівень відкритої міжнародної конкуренції і співпраці, новітніх технологій і усвідомлення небезпеки подальшого руйнування українських чорноземів застарілими методами ведення рослинництва і тваринництва. Цей рівень потребує наукового супроводу, експертних знань, світових стандартів і сучасної системи сертифікації, підтримки нових технологій і розповсюдження інформації про них, створення ефективної ринкової інфраструктури і сучасних умов проживання на селі. Логіка структурних зрушень, які відбуваються зараз в агропродовольчій сфері така: виробництво продовольства, яке здійснюється за допомогою сучасних технологій поступово зосереджується в АПФ → АПФ досить швидко насичують внутрішній ринок продукцією і починають шукати вихід на зовнішній ринок → формування експортного потенціалу країни вимагає суттєвого вдосконалення стандартів якості продовольчих продуктів → наявність конкурентоспроможних товарів дає можливість країні брати участь у міжнародних торговельних організаціях і впливати на розроблення узгоджень щодо торгівлі продовольством на світовому ринку.

Тому заходи державної аграрної політики повинні забезпечувати підтримку виробництва сільськогосподарської продукції за новими технологіями (наприклад, no-till), а не виробництва взагалі, звільняти від оподаткування кошти, що направляються АПФ на соціальні нужди, сприяти експорту переробленої продукції, а не сировини тощо.

Таким чином, структура державних субсидій кардинально зміниться на користь заходів, що не викривляють умови торгівлі (заходи “зеленої скриньки”) і разом з цим агропродовольча сфера отримує кошти, необхідні для подальшої модернізації та інтенсифікації галузі.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Капіталізація вітчизняного сільського господарства: суть, напрями, механізми і перші оцінки здійснення // Економіка АПК. – 2005. – № 7. – С. 69 – 74.
2. Березівський П.С., Михалюк Н.І. Організація прогнозування та планування агропромислового комплексу: Навч. посіб. / За ред. П.С. Березівського. – Л.: Магнолія Плюс, 2004. – 443 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Філософія права. – М., 1990. – 496 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет. В 2-х томах; Под ред. А.В. Гулыгина. – Т. 2. – М.: Мысль, 1971. – 632 с.

5. *Иванов В.Н., Патрушев В.И.* Инновационные социальные технологии государственного и муниципального управления. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Экономика, 2001. – 327 с.

6. *Корженко В.В., Лозинська Т.М.* Соціалізація державного управління продовольчим ринком: від приватизації до партнерства // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2006. – № 3 (30).

7. *Латинін М.А.* Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: Моногр. – Х.: Вид-во ХарPI НАДУ “Магістр”, 2006. – 320 с.

8. Следы на песке // Инвестгазета. – 2005. – № 10 (489). – С. 14-15. – 9 марта.

***Lozynska T.M.* The structural improvements in the agrarian sphere of Ukraine and its influence to the mechanism of state governing of food market**

The influence of structural improvements which spring up the agrarian sphere of Ukraine to the transformation the mechanism of state governing of food market is analyzed.

Key words: market, food, mechanism of state governing, structure

***Лозинская Т.Н.* Структурные сдвиги в аграрной сфере Украины и их влияние на механизм государственного управления продовольственным рынком.**

Проанализировано влияние структурных сдвигов, которые происходят в аграрной сфере Украины, на трансформацию государственного управления продовольственным рынком.

Ключевые слова: рынок, продовольствие, государственный механизм управления, структура.